

Metakonstruksjonssammensetninger

Av Tore Nasset

Denne artikkelen retter oppmerksomheten mot en type norske sammensetninger som har vært lite påaktet i faglitteraturen, og drøfter et viktig spørsmål i nordisk og allmenn språkvitenskap, nemlig hvordan språkbrukere tolker sammensetninger. “Metakonstruksjonssammensetninger” er sammensetninger av typen *petroleumshimmel* som er vanskelige å tolke uten kontekst, men som i konstruksjoner som *ikke en sky på petroleumshimmelen* tolkes uten problemer. S sammensetninger av denne typen innebærer at en morfologisk konstruksjon (sammensetningskonstruksjonen) legges oppå en syntaktisk konstruksjon – derav termen “metakonstruksjonssammensetninger”. Disse sammensetningene er av teoretisk interesse, ettersom de illustrerer hvordan konteksten bidrar til tolkningen av sammensetninger, hva slags semantiske relasjoner mellom for- og etterledd som er mulige, og hvilke kognitive mekanismer språkbrukerne kan benytte for å tolke sammensetninger.

1 Innledning

Hvordan tolker språkbrukerne norske sammensetninger, dvs. hvordan vet de hva sammensetninger betyr? For morsmålsbrukere kan det virke opplagt at sammensetningene har de betydningene de har, men går man sammensetningene nærmere etter i sømmene, blir det klart at spørsmålet ikke er trivielt. Det er ikke nok å kjenne betydningen til både forledd og etterledd, man må også bestemme den semantiske relasjonen mellom leddene. Hvordan kan man for eksempel vite at et *gjesterom* er et ‘rom for gjester’, mens et *naborom* normalt ikke betegner et ‘rom for naboer’, men snarere et ‘rom ved siden av’? Og hvordan vet man at *nabohus* kan betegne et ‘hus som eies av en nabo’, mens tolkningen ‘rom som eies av en nabo’ ikke er den mest naturlige tolkningen av *naborom*? Ulike semantiske relasjoner kan bestå mellom for- og etterledd, og ettersom de ulike relasjonene ikke er markert med egne morfemer, er det alt annet enn trivielt å finne frem til en passende relasjon i hvert enkelt tilfelle.

Ten Hacken (2016: 1) oppsummerer problemstillingen slik: “This relation is not overtly expressed and determining it is a central question in the semantics of compounding.”

Det hører med til bildet at selv om sammensetning er en svært utbredt orddannelsesmekanisme i verdens språk (jf. Scalise og Vogel 2010: 1), er tolkningen av sammensetninger en stor utfordring for datalingvister: “[A]lthough compounding is apparently common to all languages [...], compound parsing remains an exceedingly hard case for most current Natural Language Processing (NLP) systems.” (Pirelli, Guevara og Baroni 2010: 272)

Sitatene ovenfor tyder på at vi trenger mer empirisk og teoretisk forskning om sammensetningers semantikk. Foreliggende artikkel er ment som et lite bidrag til denne forskningen. Jeg behandler sammensetninger av typen *petroleumshimmel*, som ikke har noen konvensjonalisert betydning, og som i utgangspunktet kan være vanskelige å tolke.¹ I kontekst er det derimot ikke problematisk å forstå hva sammensetningen betyr:²

- (1) Med fare for å generalisere for sterkt, er det like fullt mitt inntrykk at den viktigste endringen som [konferansen] Arctic Frontiers har gjennomgått de siste årene, er at petroleumslobbyen får større og større plass og blir mindre og mindre utfordret. [...] Innlegget på konferansen til vår norske olje- og energiminister, Tord Lien (Frp) var i så måte illustrerende. I hans verden fantes det knapt en sky på **petroleumshimmelen**. Bare ‘business as usual’. (Journalisten Oddvar Nygård i kommentarartikkel i *Nordlys*, 27.1.2016)

Journalisten har her tatt utgangspunkt i det faste uttrykket *ikke en sky på himmelen* som brukes for å beskrive en idyllisk situasjon der ingen farer tilsynelatende truer. Et av ordene i uttrykket, *himmelen*, blir til etterledd

1. Går man en morsmålsbruker hardt på klingen og spør hva sammensetninger som *petroleumshimmel* kan tenkes å bety, kan man kanskje få som svar ‘oljefarget himmel’. Det er altså ikke slik at det er *umulig* å tenke seg en betydning uten kontekst, men ingen betydninger oppleves som naturlige eller opplagte, samtidig som det ikke foreligger noen konvensjonalisert betydning. Det er dette jeg mener når jeg sier at sammensetninger som *petroleumshimmel* kan være vanskelige å tolke uten kontekst. Takk til *Maal og Minnes* anonyme konsulent som ba meg gjøre denne presiseringen.
2. I alle nummererte eksempler oppgir jeg metakonstruksjonssammensetningen i halvfete typer. Der det er mulig, tar jeg med en klikkbar lenke til den relevante avisartikkelen.

i en sammensetning med *petroleum* som forledd, slik at det faste uttrykket knyttes til emnet for diskursen, her oljeindustrien. Jeg skal kalle slike sammensetninger for “metakonstruksjonssammensetninger”. Jeg tar utgangspunkt i konstruksjonsgrammatikk (Goldberg 1995 og 2006) og regner sammensetning og andre orddannelsesmekanismer som konstruksjoner på linje med syntaktiske konstruksjoner (jf. Booij 2010). Sammensetninger av typen *petroleumshimmel* innebærer en kombinasjon av den morfologiske sammensetningskonstruksjonen og en syntaktisk konstruksjon (i vårt tilfelle *ikke en sky på himmelen*). Sammensetningskonstruksjonen legges med andre ord oppå en syntaktisk konstruksjon, og termen “metakonstruksjonssammensetning” er valgt for å få frem dette. Jeg skal kalle forleddet i slike sammensetninger for “topikalt anker”, fordi forleddet har som oppgave å knytte den syntaktiske konstruksjonen til emnet for diskursen.

Metakonstruksjonssammensetninger er interessante av flere grunner – både empiriske og teoretiske. For det første er norske sammensetninger av denne typen med unntak av noen korte kommentarer i Nesset 2017 så vidt jeg vet, ikke blitt behandlet i norsk språkvitenskap. En empirisk undersøkelse er således på sin plass. For det annet kaster metakonstruksjonssammensetninger lys over sammensetningers semantikk generelt. Av særlig teoretisk betydning er kontekstens rolle, men metakonstruksjonssammensetninger bidrar også til vår forståelse av relasjonene mellom forledd og etterledd og de kognitive mekanismene språkbrukerne kan dra nytte av når de tolker sammensetninger.

Denne artikkelen er en empirisk studie i den forstand at den tar utgangspunkt i 31 eksempler fra norsk avisprosa som i sin helhet gjengis i appendikset til slutt i artikkelen.³ Materialet er selvsagt ikke stort, men man må huske på at norske sammensetninger ikke har formelle kjennetegn som gjør det mulig å søke etter dem i elektroniske korpus, selv om noen ordklassetaggere (POS-taggere) kan identifisere sammensetninger. Men metakonstruksjonssammensetninger utgjør en nokså marginal gruppe sammensetninger, så det ville være av begrenset nytte å identifisere store mengder sammensetninger maskinelt. I stedet

3. Jeg bruker “avisprosa” i litt vid betydning. I tillegg til eksempler fra tradisjonelle aviser, har jeg også hentet eksempler fra NRKs nettsider (som ligner svært på nettsidene til tradisjonelle aviser).

har jeg valgt å lete etter eksempler manuelt; hver gang jeg har kommet over et eksempel når jeg har lest aviser, har jeg lagt eksemplet inn i en database. At materialet er så begrenset og basert på de aviser jeg tilfeldigvis leser elektronisk eller på papir, gjør at mange viktige spørsmål må overlates til fremtidens lingvister. For eksempel er det ennå ikke mulig å si noe sikkert om hvor hyppig metakonstruksjonssammensetninger forekommer, hvor gammelt fenomenet er og i hva slags tekster og stillag disse sammensetningene først og fremst blir brukt. Men materialet er stort nok til å dokumentere at metakonstruksjonssammensetninger eksisterer, og det er mulig å beskrive noen av deres viktige egenskaper (avsnitt 2–5). Materialet gjør det videre mulig å diskutere de teoretiske problemstillingene jeg har nevnt ovenfor (avsnitt 6–8).

2 Faste uttrykk eller kreative metaforer?

Hva slags syntaktiske konstruksjoner er relevante for metakonstruksjonssammensetninger? Ofte ser det ut til å dreie seg om idiomer, dvs. faste uttrykk med ikke-komposisjonell semantikk.⁴ Et eksempel på dette er *ikke en sky på himmelen* i (1). Selv om man kjenner betydningen til alle ordene i uttrykket, kan man ikke uten videre slutte seg til at den konvensjonelle metaforiske betydningen beskriver en idyllisk situasjon der tilsynelatende ingen farer truer.

Her er et annet eksempel:

- (2) Stormester Jon Ludvig Hammer (23) har lenge levd i **sjakkskyggen** til verdensener Magnus Carlsen (22). (Artikkel på NRKs nettsider: <http://www.nrk.no/sport/her-er-carlsens-vm-hjelper-1.11165009>)

Her brukes den i utgangspunktet lite gjennomsliktige sammensetningen *sjakkskygge*, som imidlertid kan tolkes uten problemer i konteksten der det faste uttrykket *å leve i skyggen av (til) noen* brukes metaforisk om å ikke få den oppmerksomhet man fortjener. Det topikale ankeret *sjakk* knytter det faste uttrykket til den sporten teksten handler om.

4. Merk at jeg i tråd med grunnprinsippene i kognitiv lingvistikk ikke regner med noen skarp grense mellom idiomer og andre konstruksjoner, jf. for eksempel Langacker (2008: 18–19).

Et tredje eksempel tar utgangspunkt i det faste metaforiske uttrykket *å havne i grøfta*:

- (3) Men allerede tidlig (side 21) skjærer Nistad ut av historikerens vei og havner i **propagandagrøften**. Forfatterens omskrivninger og utelatelser gir dermed et tilforlatelig, men falsk [sic.] bilde. [Kjell Dragnes anmelder Bjørn Nistads bok om Putin i *Aftenposten*: <http://www.aftenposten.no/kultur/boker/Bjorn-Nistad-forteller-eventyret-om-Gudbrand-i-Kreml-8413102.html>]

Årsaken til at Bjørn Nistads bokprosjekt etter anmelderens mening havarerer, er at Nistad (igjen etter anmelderens syn) ender opp med å drive propaganda i stedet for kritisk historieskriving. Dette får anmelderen frem ved å bruke metakonstruksjonssammensetningen *propagandagrøft* som forbinder propaganda med uttrykket *å havne i grøfta*. Til grunn for dette uttrykket ligger en metafor med en reise langs en vei som kildedomene. Dette er en velkjent metafor; allerede Lakoff og Johnson (1980) diskuterer metaforen LIFE IS A JOURNEY. I (3) er det riktignok ikke livet som sådan som beskrives som en reise langs en vei, men skriveprosessen som ledet frem til Bjørn Nistads bok om Vladimir Putin.

Selv om det i de fleste eksemplene jeg har funnet, er snakk om faste uttrykk av den typen vi har sett i (1)–(3), foreligger det også eksempler der den syntaktiske konstruksjonen metakonstruksjonssammensetningen forekommer i, ikke er et like fast uttrykk. Et eksempel er *fremtidsball* som er brukt i en artikkel om kontraktforhandlingene til en av Tromsø Idrettslags fotballspillere:

- (4) Før fremtiden avklares må Hans Eriksen Norbye (27) trolig belage seg på noen uker på sidelinja. TIL-trener Steinar Nilsen mener “**fremtidsballen**” ligger hos Hans Eriksen Norbye selv – ikke klubben. Etter 5–0-seieren over Hødd i forrige hjemmekamp, der 27-åringen noterte seg for mål, to målgivende pasninger og årsbeste, uttalte han til Nordlys at han hadde fått andre tilbud å forholde seg til, men ville avvente hva TIL kunne tilby. Det mener TIL-trener Steinar Nilsen at finnmarkingen har oversikt over. –Det stemmer ikke helt, det der. Han har fått beskjed om å tenke seg om med tanke på det vi har presentert. Den **ballen** ligger absolutt hos Hans, sier Nilsen til Nordlys. (Journalisten Anders Mo Hanssen på *Nordlys'* sportsider 22.09.2014: <http://www.nordlys.no/sporten/til/article7598682.ece>)

I dette eksempelet er det vanskeligere å knytte metakonstruksjons-sammensetningen *fremtidsball* til et fast uttrykk av den typen vi har sett ovenfor, selv om man kanskje kan argumentere for at *ballen ligger hos X* er i ferd med å bli et fast uttrykk i norsk som trolig er kjent for leserne av *Nordlys'* sportssider. Uansett refererer eksemplet i (4) til en metafor med fotball (eller andre ballspill) som kildedomene – en ganske nærliggende metafor ettersom avisartikkelen handler om fotball. Vi kan tenke oss ballspill som en metafor for samhandling mellom mennesker. I tradisjonen etter Lakoff og Johnson blir dette notert som en metafor SAMHANDLING MELLOM MENNESKER ER ET BALLSPILL der det å ha ballen innebærer at det er ens tur til å ta initiativet. Denne metaforen er velkjent i norsk kultur, og den er blant annet reflektert i det nokså faste uttrykket *å ta mannen i stedet for ballen*.

I eksempelet nedenfor finner vi den ukonvensjonelle meta-konstruksjonssammensetningen *fagotthimmel* i en artikkel om den dårlige rekrutteringen av fagottister. Musikkhøgskolens rektor er bekymret, og journalisten spør hva som må til for å redde fagotten. Så følger en omtale av de to barna Liann og Mantas på Majorstuen skole som begge spiller fagott:

- (5) Liann og Mantas på Majorstuen skole gir håp til ein bekymra musikkhøgskulerektor, men dei er likevel berre to små stjerner på ein bekmørk **fagotthimmel**. Kva må til for å redde instrumentet? (Journalisten Ole Kristian Årdal på NRKs nettsider: <https://www.nrk.no/kultur/xl/la-fagotten-lev-1.13517710>)

Noe fast uttrykk ligger neppe til grunn for denne metakonstruksjons-sammensetningen, men den er likevel ikke vanskelig å tolke fordi det er klart at stjerner på en bekmørk himmel brukes som en metaforisk beskrivelse av positive unntak i en ellers ugunstig situasjon. En mindre kreativ skribent hadde kanskje nøydt seg med å beskrive de to skolebarna som *lyspunkter*. Dette ordet er et mer konvensjonalisert uttrykk for metaforen LYS ER NOE POSITIVT og dens motstykke MØRKE ER NOE NEGATIVT.

Et annet eksempel på metakonstruksjonssammensetninger uten faste uttrykk finner vi i en artikkel i *Dag og Tid* om utviklingen i ølbransjen. Her finner vi hele tre metakonstruksjonssammensetninger i én setning:

- (6) Litt pompøst kan vi seie at ølflaskene våre speglar tida vi lever i, og slik sett passer det fint at vi no ikkje skal ha standardiserte glasflasker lenger. I staden skal **ølvegen** dele seg i to: den beine, firefelts **boksmotorvegen**, einsretta og rask, eller den krokete, vesle **handverkarstien** som osar av sjarm. (Journalisten Siri Helle i *Dag og Tid* 11. august 2017)

Her er det ikke noe fast uttrykk som ligger til grunn, men en metafor med det velkjente kildedomenet “vei”. Journalisten beskriver en utvikling fra enhet til mangfold som en vei som deler seg. Det topikale ankeret *øl* får frem at det er utviklingen i ølbransjen som metakonstruksjons-sammensetningen *ølveg* beskriver. Denne sammensetningen legger i sin tur grunnlaget for en videreutvikling av metaforen der industriell tapping av boksøl beskrives som en stor motorvei (“boksmotorvegen”), mens mikrobryggerienes håndverksmessige tapping av øl på flaske beskrives som en liten og krokete sti (“handverkarstien”). Legg merke til at de to siste metakonstruksjonssammensetningene ikke er parallelle. I *boksmotorveg* er det emballasjen som refereres til forleddet, mens det i *handverkarsti* er bryggeren som er nevnt i forleddet. Dette viser at metakonstruksjonssammensetninger gir atskillig rom for variasjon og kreativitet, men begge forleddene fungerer som topikale ankere i den forstand at de knytter veimetaforen opp mot temaet i artikkelen: øl.⁵

I alle eksemplene vi har sett på, er det en metafor som ligger til grunn for metakonstruksjonssammensetningene, og denne metaforen er ofte, men ikke alltid, knyttet til et fast uttrykk. Det er uklart om metakonstruksjonssammensetninger *alltid* tar utgangspunkt i en metafor, og materialet mitt er for lite til å kunne gi definitive svar. Det fremstår likevel som en rimelig arbeidshypotese for fremtidig forskning at metakonstruksjonssammensetninger alltid er metaforbaserte – i alle fall om man følger Lakoff og Johnson (1980) og antar at metafor er et svært sentralt element i språk, tanke og handling.

5. I både *boksmotorveg* og *handverkarsti* er det topikale ankeret knyttet til øl gjennom den kognitive mekanismen metonymi, ettersom det foreligger en nærhetsrelasjon i tid og rom mellom emballasjen og ølet og mellom ølbryggeren og ølet. Vi kommer tilbake til metonymi i avsnitt 8 nedenfor.

3 Må et fast uttrykk være nevnt eksplisitt?

I forrige avsnitt så vi at metakonstruksjonssammensetninger ofte tar utgangspunkt i et fast uttrykk. Må slike faste uttrykk være eksplisitt nevnt i konteksten? I det følgende skal vi se at det ikke er tilfellet; av og til kan det faste uttrykket underforstås uten at det gjør det vanskeligere å tolke sammensetningen.

I følgende eksempel beklager journalisten Bjørn Harald Larsen seg over det dårlige tilbudet til KOLS-pasienter i Tromsø om sommeren:

- (7) Å lukke dørene i to måneder i sommer til Elisabeth-senteret er ei uklok handling, og skaper utrygghet hos oss som går der i hverdagen – særlig når man vet at køene foran **‘lungedørene’** på UNN er like lange som dårlige nordnorske sommerdager kan være. (Journalisten Bjørn Harald Larsen i kommentarartikkel i *Nordlys* 5. august 2014)

Den ukonvensjonelle metakonstruksjonssammensetningen *lungedør* (som journalisten setter i anførselstegn) henspiller på det faste uttrykket *å komme til stengte dører* som brukes om å møte uoverstigelige hindringer slik at man må gå med uforrettet sak. Ettersom journalisten eksplisitt nevner *å lukke dørene*, er det ikke vanskelig å forstå at uttrykket *å komme til stengte dører* lurer i bakgrunnen, og at det topikale ankeret *lunge* knytter uttrykket til lungesykdommen KOLS, som er emne for artikkelen.

Et lignende eksempel er *kostnadsbombe*, som forekommer i en kommentarartikkel i *Nordlys* om nedleggingen av flybasen på Andøya:

- (8) Men Aps hodepine og bekymringer for valgkampen og valgutfallet blir ikke borte dersom man fortsatt står i et forlik som bærer med seg mulige skjulte **kostnadsbomber**. Skulle Ap overta regjeringsmakta til høsten, trenger de økonomisk armslag i en tid med mye usikkerhet i verden, både økonomisk og fra et sikkerhetsperspektiv. Det siste en ny regjering ønsker seg, er at man arver store, skjulte **kostnadsbomber** som må dekkes inn på deres vakt. (Journalisten Oddvar Nygård i *Nordlys* 7. juni 2017: [<http://nordnorsk-debatt.no/article/forsvarets-svindyre-flyttelass>])

Her er det rimelig å anta at det faste uttrykket *å slå ned som en bombe*, som brukes når noe uforutsett og “dramatisk” plutselig skjer, er underforstått. Det topikale ankeret *kostnad* knytter uttrykket til emnet for artikkelen, omkostningene ved å nedlegge flybasen på Andøya. Uttrykket

er så velkjent og konteksten så klar at det ikke er nødvendig å nevne det faste uttrykket eksplisitt i teksten.

4 Kan to metaforer aktiveres samtidig?

I eksemplene med faste uttrykk vi har sett på så langt, har det vært én metafor som har ligget til grunn – også i tilfellene i forrige avsnitt der det faste uttrykket og dermed metaforen bare er underforstått. I det følgende skal vi se på eksempler der en kan argumentere for at to metaforer aktiveres samtidig. I et portrettintervju med daværende trener av fotballaget til Tromsø Idrettslag, Bård Flovik, forekommer metakonstruksjonssammensetningen *nedrykksbom*:

- (9) Han er nordnorsk mester i turn. Nå balanserer Bård Flovik og TIL på kanten av **‘nedrykksbommen’**. (TIL-trener Bård Flovik intervjuet i *Nordlys* lørdag 22.10.2016)

Her synes det å være to metaforer inne i bildet, begge med balansering som kildedomene. For det første henspilles det på uttrykket å *balansere på kanten av stupet*, som brukes metaforisk om å befinne seg i en svært farlig situasjon. Men samtidig alluderes det til Bård Floviks fortid som turner. Som kjent er bom en av øvelsene i turn som i høy grad innebærer balansekunst. Merk at turn ikke innebærer å balansere på *kanten* av bommen, mens å balansere på kanten av stupet ikke innebærer noe turnapparat. Det kan derfor ikke være tvil om at eksempelet i (9) henspiller både på “stupmetaforen” og “turnmetaforen” samtidig. Om dette er god stil eller ikke, skal være usagt. Uansett kan eksemplet analyseres som et blandingsrom (engelsk: “blend”) av den typen Fauconnier og Turner 2002 gjør rede for i sin teori om konseptuell integrasjon (se Nettet 2016 for diskusjon av norske sammensetninger i lys av konseptuell integrasjon). Fauconnier og Turners kongstanke er at mange semantiske forhold lar seg beskrive som kombinasjoner av elementer og relasjoner fra ulike domener. I vårt tilfelle er det snakk om domenene “turn” og “fjell/stup” – metakonstruksjonssammensetningen aktiverer informasjon fra begge domener som virker sammen i det Fauconnier og Turner kaller et “blandingsrom”.

Et litt mindre klart, men likevel interessant eksempel finner vi en lederartikkel i *Østlendingen* som handler om de svake resultatene til de beste fotballagene i Hedmark:

- (10) Men etter halvspilt sesong ser det ut til at begge lagene må kjempe mot **2. divisjonsveggen** denne høsten. (Nyhetsredaktør Ola Thorseth i lederartikkel i *Østlendingen* 1.8. 2017)

Her ser det ut til at redaktøren har det metaforiske uttrykket *å kjempe med ryggen mot veggen* i tankene. Men ettersom *med ryggen* ikke nevnes i eksemplet, er det også mulig at et annet uttrykk, *å renne hodet mot veggen*, lurar i bakgrunnen. I tilfelle aktiverer metakonstruksjonssammensetningen *annendivisjonsvegg* to metaforiske uttrykk samtidig.

Et tredje eksempel finner vi i *Dag og Tid* i en artikkel med overskriften *Blåmuggost*:

- (11) Over skyene er osten alltid blå. Eg har vore innom **ostehimmelen** att. Han er heldigvis ein himmel ein kan gå inn og ut av, ein flyttbar stad som dukkar opp med ujamne mellomrom. (Journalisten Siri Helle i *Dag og Tid*, 29 september 2017)

Første setningen i eksemplet alluderer til det metaforiske uttrykket *over skyene er himmelen alltid blå*, som innebærer at når en ser bort fra problematiske detaljer, er situasjonen i hovedsak god. Ettersom *himmelen* er byttet ut med *osten*, knyttes dette uttrykket til metakonstruksjonssammensetningen *ostehimmel* i følgende setning. I setningen etter henispilles det på uttrykket *å komme til himmelen*, dvs. å komme til paradiset. Resultatet er at metakonstruksjonssammensetningen aktiverer to himmelmetaforer samtidig.

5 Er alle metakonstruksjonssammensetninger ukonvensjonelle?

Alle eksemplene vi har sett på så langt, er ord som ikke finnes i ordbøker, og som neppe kommer inn i ordbøkene i fremtiden heller. Dette er trolig hovedregelen, men i det følgende skal vi se at ikke alle metakonstruksjonssammensetninger er ukonvensjonelle i den forstand at de er nylagede ord. Jeg har også funnet eksempler på at velkjente ord får nye betydninger når de brukes som metakonstruksjonssammensetninger.

Selv om selve ordet ikke er ukonvensjonelt, kan vi altså si at måten det blir brukt på, er ukonvensjonell.

I en overskrift i elverumsavisen *Østlendingen* finner vi den alminnelige sammensetningen *kjøkkenhåndkle*:

- (12) Kaster inn **kjøkkenhåndkleet** (overskrift) MK Kjøkkendesign har stengt butikken i Elverum med øyeblikkelig virkning. (Journalisten Nils Henning Vespestad i *Østlendingen* tirsdag 1. august 2017)⁶

Artikkelen, som handler om en kjøkkenbutikk som må stenge dørene, bruker det faste uttrykket *å kaste inn håndkleet* som innebærer å gi opp i boksing. Forleddet *kjøkken* fungerer som topikalt anker og knytter uttrykket til kjøkkenbransjen, som er emne for avisartikkelen. Dermed brukes et velkjent ord på en ukonvensjonell måte – som metakonstruksjonssammensetning.

Annnet eksempel er *skrivebord* – en velkjent sammensetning som forekommer i vanlige ordbøker:

- (13) Likevel: *Fri vilje* burde vere pensum for forfattarar av ‘røyndomslitteratur’, for boka gjer det tydeleg at det alltid finst menneske på den andre sida av **skrivebordet**. (Journalisten og forfatteren Jan H. Landro omtaler Helga Hjorths *Fri vilje* i *Dag og Tid* 11. august 2017)

Her alluderes det til uttrykket *på den andre siden av bordet*, som i moderne norsk avisprosa blant annet brukes om personer som skifter rolle og dermed får et nytt perspektiv i et mellomværende. For eksempel bruker *Verdens Gang* uttrykket for å beskrive at tidligere Idol-vinnere har byttet rolle og blitt dommere i konkurransen:

- (14) Nå sitter ‘Idol’-vinnerne på andre siden av bordet. (*Verdens Gang*, 2. november 2012, <http://www.vg.no/rampelys/tv/idol/naa-sitter-idol-vinnerne-paa-andre-siden-av-bordet/a/10070978/>)

I (13) er det snakk om rollebyttet til Helga Hjorth som gikk fra å være omskrevet i søsteren Vigdis Hjorts roman *Arv og miljø* til å bli forfatter

6. Ettersom dette eksemplet forekommer i en overskrift, er det vanskelig å si om metakonstruksjonssammensetningen skal krediteres journalisten som har forfattet artikkelen, eller desken.

av en roman der hun gir sin egen versjon av de samme hendelsene. *Skrivebord* er her brukt som metakonstruksjonssammensetning. Utgangspunktet er, som nevnt, uttrykket *på den andre siden av bordet*, og på samme måte som i eksemplene beskrevet tidligere i artikkelen, blir ett av ordene i uttrykket (*bord*) utvidet til sammensetningen *skrivebord*. Forleddet *skrive* fungerer som topikalt anker i den forstand at det relaterer uttrykket til det å skrive bøker. Noe av den retoriske effekten ligger i at en velkjent og konvensjonell sammensetning får en ny og uventet betydning.

Til slutt skal vi se på sammensetningen *olje-lag*:

- (15) Tallene ble lagt frem da Norsk Olje og Gass onsdag møtte nordnorske ordførere til dialogmøte. Strategien er naturligvis å få flere fra det politiske Nord-Norge med seg på **olje-laget**. (Journalisten Skjalg Fjellheim i kommentarartikkel i *Nordlys* 13. november 2015, <http://nordnorskdebatt.no/article/nye-olje-emissaeren>)

Olje-lag (med eller uten bindestrek) er i mindre grad konvensjonalisert i språket enn *skrivebord* og *kjøkkenhåndkle*. Likevel tar jeg det med, fordi ordet i motsetning til de fleste metakonstruksjonssammensetninger har en naturlig tolkning som ikke er avhengig av kontekst. Siden *olje* er en substans som kan strykes på treverk og lignende, kan man lett tenke seg *olje-lag* i betydningen et sjikt eller belegg med olje (jf. *et tynt lag med olje*). Men i (15) er det *lag* i betydningen 'gruppe som deltar i idrettskonkurranser' som er ment. I uttrykket *å få noen med på laget*, dvs. å innlede et samarbeid med noen, utvides *lag* med forleddet *olje*, som fungerer som topikalt anker og knytter uttrykket til oljebransjen, som er tema for artikkelen.

6 Teoretiske perspektiver: Kontekstens rolle

Meyer (1993: 109, jf. også utførlig diskusjon i Olsen 2012: 2127–29) har foreslått at fire typer informasjon som er hierarkisk ordnet, danner grunnlaget for tolkning av sammensetninger:

- (11) a. Grammatisk kunnskap om relasjonelle substantivs argumenter
b. Leksikalsk-semantisk kunnskap
c. Konseptuell kunnskap
d. Informasjon fra diskursen

Meyers idé er at talerne først undersøker om etterleddet er et relasjonelt substantiv slik at forleddet kan fungere som argument for etterleddet. I *torskefiske* er etterleddet relasjonelt, og forleddet *torsk* kan dermed fungere som et argument (i dette tilfellet med den semantiske rollen *patiens*). Dersom etterleddet er ikke-relasjonelt, vil språkbrukerne ifølge Meyers teori trekke veksler på sin leksikalsk-semantiske kunnskap og forsøke å etablere en rimelig relasjon mellom forledd og etterledd. Om man vet at *kopp* er et drikkekar og *kaffe* en væske som drikkes, er det for eksempel rimelig å anta at kaffekopp er en beholder som er laget for å drikke kaffe av. Skillet mellom leksikalsk-semantisk kunnskap i (16b) og konseptuell kunnskap i (16c) behøver ikke være skarpt, men mens det i (b) er snakk om språklig kunnskap, refereres det i (c) til språkbrukernes kunnskap om verden. Til slutt i hierarkiet kommer informasjon fra diskursen i (16d). Her er det først og fremst konteksten som er viktig. Ifølge teorien tyr språkbrukerne til konteksten når alle andre forsøk på å tolke en sammensetning slår feil. Informasjon fra diskursen kan også overstyre kunnskapen i (16a–c). For eksempel kan det tyske *Dichterfreund* i en viss kontekst få tolkningen ‘dikter og venn’, selv om den mest naturlige tolkningen ellers er ‘venn av en dikter’ (Meyer 1993: 171, se også diskusjon i Olsen 2012: 2129).

Mer inngående diskusjon av Meyers (1993) teori er ikke påkrevet i denne sammenhengen. Selv om samhandlingen mellom de ulike informasjonstypene kanskje er mer intrikat enn den enkle oppstillingen i (16) kan gi inntrykk av, er det liten tvil om at alle fire typene er relevante for tolkningen av sammensetninger. Metakonstruksjonssammensetninger illustrerer betydningen av informasjon fra diskursen (kontekstuell informasjon). Som vi har sett av eksemplene diskutert i avsnitt 2–4, er mange metakonstruksjonssammensetninger vanskelige å tolke uten kontekst, men en metafor som oftest aktiveres av et fast uttrykk i konteksten, gjør tolkningen av ord som *petroleumshimmel* og *sjakkskygge* uproblematisk. Dette viser hvordan konteksten kommer til unnsetning når talerne ellers har lite å bygge på. Bruken av alminnelige ord som *skrivebord* og *kjøkkenhåndkle* som metakonstruksjonssammensetninger illustrerer hvordan informasjon fra diskursen kan få forrang over annen informasjon. *Skrivebord* og *kjøkkenhåndkle* har konvensjonelle tolkninger, men i eksemplene i avsnitt 5 får i stedet ordene ukonvensjonelle tolkninger basert på konteksten der uttrykkene *på andre siden av bordet* og *kaste inn håndkleet* er sentrale.

7 Teoretiske perspektiver: Relasjonen mellom forledd og etterledd

Vi har flere ganger vært inne på at den største utfordringen ved tolkning av sammensetninger er å etablere en plausibel relasjon mellom for- og etterledd. Et viktig spørsmål er hva slags begrensninger som foreligger. Har språkbrukerne tilgang til en kort liste med faste relasjoner, eller skapes nye relasjoner fortløpende? Allerede Otto Jespersen (1942: 143) diskuterer problemstillingen utførlig: “[T]he number of possible logical relations between the two elements [of a compound] is endless.”

Men selv om det ser ut til å være uråd å lage en kort liste over relasjoner som dekker alle mulige tilfeller, finnes det en del hyppig forekommende relasjoner som det er meningsfullt å basere en klassifikasjon på. Jespersen (1942: 143–44) diskuterer en håndfull slike relasjoner, og i vår tid har Eiesland (2015) foreslått fjorten relasjoner, som til sammen dekker over 90 % av hennes omfattende materiale fra norsk (Eiesland 2015: 171).⁷

Av spesiell interesse i denne sammenhengen er Eieslands relasjon “topic”, som vi finner i sammensetninger av typen *redselsfantasi* og *kaffedebatt* (Eiesland 2015: 143–44). En redselsfantasi er en fantasi om redselsfulle hendelser, og en kaffedebatt er en diskusjon som har kaffe som tema. “Topic”-relasjonen er av betydning for metakonstruksjons-sammensetninger. Vi kan analysere ord som *petroleumshimmel* som ‘himmel som har med petroleum å gjøre’ og *sjakkskygge* som ‘skygge som har med sjakk å gjøre’. Om vi tillater oss å bruke parafrasen “som har med å gjøre” som kriterium for “topic”-relasjonen, kan vi si at metakonstruksjons-sammensetninger innebærer en “topic”-relasjon som er etablert gjennom en metafor som er introdusert i konteksten. Det kan kanskje innvendes at dette er en litt vid tolkning av “topic”, men analysen får på den annen side frem at konteksten fremprovoserer et skifte fra mer frekvente relasjoner til den relativt uvanlige “topic”-relasjonen, noe som er i tråd med Meyers (1993) tidligere omtalte teori om kontekstens evne til å overstyre andre typer informasjon. Et slikt skifte ser vi tydelig i sammensetningene som ble drøftet i avsnitt 5, for eksempel *skrivebord*. Et skrivebord er normalt et bord laget for skriving, dvs. den relasjonen Eiesland (2015: 121) kaller “purpose”. Men når *skrivebord* brukes som

7. Eiesland (2015: 111) behandler (i motsetning til for eksempel Jespersen 1942: 143–144) tid og sted som én relasjon. Om man i stedet regner tid og sted som ulike relasjoner, blir tallet på relasjoner hos Eiesland femten.

metakonstruksjonssammensetning i (14), er det snakk om et (metaforisk) bord “som har med skriving av romaner å gjøre”, og da har det funnet sted et skifte fra relasjonen “purpose” til “topic”.

8 Teoretiske perspektiver: Metafor og andre kognitive mekanismer

Metafor og metonymi er to grunnleggende kognitive mekanismer av betydning for sammensetninger. Geeraerts (2002) har vist at det ofte er et komplisert samspill mellom de to mekanismene, og dette gjelder også for norsk. Et eksempel som viser dette, er *eksosrype*, som diskuteres av Nettet og Sokolova (i kjømda). *Nynorskordboka* (Hovdenak 2006) definerer *eksosrype* som ‘jente som sit bakpå motorsykkel’.⁸ Den semantiske relasjonen fra eksos til motorsykkel er et eksempel på metonymi, hvis vi med “metonymi” forstår en nærhetsrelasjon (engelsk “contiguity relation”, Peirsmann og Geeraerts 2006) i tid og rom, i vårt tilfelle mellom eksosen og motorsykkelen, som er opphavet til eksosen. Etterleddet *rype* kan derimot analyseres metaforisk, dvs. vha. et sett av forbindelseslinjer (engelsk: “mapping relations”, Lakoff 1993), i vårt tilfelle mellom kvinner og fugler.

For våre formål er det ikke nødvendig å gå inn i en mer detaljert diskusjon av metafor, metonymi og konseptuell integrasjon. Men to teoretiske poenger er vesentlige. For det første vitner eksemplene som er drøftet i denne artikkelen, om at det er metafor som spiller førstefiolin når det gjelder metakonstruksjonssammensetninger. Som nevnt i avsnitt 2 fremstår det som en rimelig arbeidshypotese for fremtiden at metakonstruksjonssammensetninger alltid er metaforiske. Fremtidig forskning vil forhåpentligvis kunne undersøke denne hypotesen mer inngående enn det som har vært mulig i denne artikkelen.

Det andre teoretiske poenget er at metaforer har en annen funksjon i metakonstruksjonssammensetninger enn i andre typer sammensetninger i norsk. I *eksosrype* motiverer en metafor som vi kan representere som KVINNER ER FUGLER, den konvensjonaliserte betydningen ‘jente som sitter bakpå en motorsykkel’. Når det gjelder metakonstruksjonssammensetningene vi har sett på i denne artikkelen, bidrar ikke metaforer til å motivere noen konvensjonalisert betydning, for meta-

8. *Eksosrype* er ikke oppslagsord i *Bokmålsordboka* (Wangensteen 2004).

konstruksjonssammensetninger er nylaginger som ikke har noen konvensjonalisert betydning. I stedet er metaforer knyttet til konteksten; konteksten aktiverer en metafor, for eksempel SAMHANDLING MELLOM MENNESKER ER ET BALLSPILL, og metaforen gjør det mulig å tolke metakonstruksjonssammensetningen *fremtidsball* i (4).

9 Konklusjon

Hovedpoenget med denne artikkelen har vært å dokumentere at hva jeg har kalt “metakonstruksjonssammensetninger”, er et levende fenomen i norsk språk. Jeg har videre beskrevet noen relevante egenskaper ved slike sammensetninger. For det første har vi sett at metakonstruksjonssammensetningene ofte, men ikke alltid innebærer et fast uttrykk. For det annet tyder materialet på at metakonstruksjonssammensetninger alltid er metaforiske, og at metaforene utløses av konteksten. For det tredje har vi sett at selv om metakonstruksjonssammensetninger ofte inneholder faste uttrykk, behøver ikke de faste uttrykkene nevnes eksplisitt, så sant konteksten inneholder nok informasjon til at vi kan forstå hvilket uttrykk som er underforstått eller som det alluderes til. For det fjerde har vi sett at enkelte eksempler aktiverer to metaforer samtidig. Endelig har jeg vist at metakonstruksjonssammensetninger ikke alltid er nylaginger, men at det også er mulig å bruke etablerte ord som metakonstruksjonssammensetninger, noe som innebærer at sammensetningene får nye og ukonvensjonelle betydninger.

Jeg har argumentert for at metakonstruksjonssammensetninger ikke bare er av empirisk interesse for norsk språkvitenskap, men også har teoretiske implikasjoner for det allmenne spørsmålet hvordan språkbrukerne kan tolke sammensetninger. For det første har vi sett at metakonstruksjonssammensetninger illustrerer kontekstens rolle, og også viser hvordan konteksten kan overstyre konvensjonaliserte betydninger. For det annet har vi sett at metakonstruksjonssammensetninger illustrerer hvordan sammensetninger endrer betydning ved at den mindre frekvente “topic”-relasjonen erstatter andre relasjoner mellom for- og etterledd, for eksempel “purpose”. For det tredje har jeg lansert hypotesen om at metakonstruksjonssammensetninger alltid er metaforiske, og jeg har vist at metaforene aktiveres i konteksten, noe som gjør

det mulig å tolke sammensetninger som ellers fremstår som lite gjennomsluktige.

Mitt materiale er hentet fra norsk, men det er grunn til å tro at metakonstruksjonssammensetninger ikke er noe særnorsk fenomen. Fra engelsk er jeg kommet over en reklameplakat med teksten “think outside the shoebox”. Her kan *shoebox* tolkes som metakonstruksjonssammensetning basert på det faste uttrykket *think outside the box* ‘tenke utradisjonelt’. Også fra tysk kan man finne eksempler:⁹

- (17) Im **Käsehimmel** angekommen! Über 140 Sorten [...] versammeln sich in der Poncelet Cheese Bar im Hotel Meliá Sarriá in Barcelona.
 ‘Ankommet ostehimmelen! Mer enn 140 sorter [...] er samlet i Poncelet Cheese Bar på Hotel Meliá Sarriá i Barcelona.’
 (<http://www.ad-magazin.de/article/2014-10-alles-kaese>)

Her kan *Käsehimmel* ‘ostehimmel’ analyseres som metakonstruksjonssammensetning på samme måte som sin norske motsvarighet i eksempel (11). Det fremstår som en interessant oppgave for fremtidig forskning å sammenligne de norske funnene i denne artikkelen med data fra engelsk, tysk og andre språk.

Materialet som denne artikkelen tar utgangspunkt i, er begrenset, og mange spørsmål om metakonstruksjonssammensetninger i norsk må derfor bli stående ubesvart. Hvor gammelt er fenomenet? Hvor hyppig forekommer det? Er metakonstruksjonssammensetninger begrenset til avisprosa, eller forekommer det også i andre typer språkbruk? Det er mitt håp at denne artikkelen kan inspirere til videre utforskning av disse og andre spørsmål knyttet til metakonstruksjonssammensetninger.

Litteratur

Booij, Geert. 2010. *Construction Morphology*. Oxford: Oxford University Press.

Eiesland, Eli Anne. 2015. *The Semantics of Norwegian Noun-Noun Compounds: A Corpus-Based Study*. PhD-avhandling: Universitetet i Oslo.

9. Takk til Hans-Olav Enger, som gjorde meg oppmerksom på det tyske eksemplet.

- Fauconnier, Gilles og Mark Turner. 2002. *The way we think: conceptual blending and the mind's hidden complexities*. New York: Basic Books.
- Geeraerts, Dirk. 2002. "The interaction of metaphor and metonymy in composite expressions". I: *Metaphor and metonymy in comparison and contrast*, red. René Dirven og Ralf Pörings, 435–65. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Goldberg, Adele E. 1995. *Constructions. A construction grammar approach to argument structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- . 2006. *Constructions at Work*. Oxford: Oxford University Press.
- ten Hacken, Pius. 2016. "Introduction: compounds and their meaning". I: *The Semantics of Compounding*, red. Pius ten Hacken, 1–11. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hovdenak, Marit (red.). 2006. *Nynorskordboka*: Universitetet i Oslo, i samarbeid med Norsk Språkråd.
- Jespersen, Otto. 1942. *A Modern English Grammar on Historical Principles. Part VI: Morphology*. Copenhagen: Ejnar Munksgaard.
- Lakoff, George. 1993. "The contemporary theory of metaphor". I: *Metaphor and Thought*, red. Andrew Ortony, 202–51. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, George og Mark Johnson. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar: a basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Meyer, Ralf. 1993. *Compound Comprehension in Isolation and in Context*. Tübingen: Niemeyer.
- Nesset, Tore. 2016. "Spøkelsesfiske, makrellfotball og traktoregg: norske sammensetninger og konseptuell integrasjon". *Maal og Minne* 2: 85–110
- . 2017. "Why compounds?" I: *Each Venture a New Beginning. Studies in Honor of Laura A. Janda*, red. Anastasia Makarova, Dagmar Divjak og Stephen Dickey, 161–72. Bloomington: Slavica Publishers.
- Nesset, Tore og Svetlana Sokolova. I kjømda. Compounds and Culture: Blending in Norwegian and Russian. *Review of Cognitive Linguistics*.
- Olsen, Susan. 2012. "Semantics of compounds". I: *Semantics*, red. Claudia Maienborn, Klaus von Heusinger og Paul Portner, 2120–50. Berlin: de Gruyter.
- Peirsman, Yves og Dirk Geeraerts. 2006. "Metonymy as a Prototypical Category". *Cognitive Linguistics* 17.3: 269–16.

- Pirelli, Vito, Emiliano Guevara og Marco Baroni. 2010. "Computational issues in compound processing". I: *Cross-Disciplinary Issues in Compounding*, red. Sergio Scalise og Irene Vogel, 271–86. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Scalise, Sergio og Irene Vogel. 2010. "Why compounding?" I: *Cross-Disciplinary Issues in Compounding*, red. Sergio Scalise og Irene Vogel, 1–18. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Wangensteen, Boye (red.). 2004. *Bokmålsordboka*. Oslo: Universitetet i Oslo, i samarbeid med Norsk Språkråd.

Appendiks: Alle eksempler

I det følgende gjengis materialet i sin helhet.

- (18) **LUNGEDØR**: Å lukke dørene i to måneder i sommer til Elisabeth-senteret er ei uklok handling, og skaper utrygghet hos oss som går der i hverdagen – særlig når man vet at køene foran "lungedørene" på UNN er like lange som dårlige nordnorske sommerdager kan være. [Bjørn H. Larsen om KOLS i *Nordlys* 5.8.2014 skriver journalisten om KOLS]
- (19) **REGJERINGSPARKETT**: Vi her i Norge kjenner igjen dette bildet. For det var omtrent slik norske politikere på 80-tallet møtte både økende innvandrings skepsis og Carl I. Hagens suksess med å sette ord på folks uro. Det var en totalt feilslått strategi. Først og fremst fordi den hadde som forutsetning at det ikke skulle snakkes høyt om en viktig del av den nye virkeligheten. Det gjorde heller ikke vi i mediene. Også vi var jo redde for hva en åpen problemtale kunne utløse av grums i et folkedyp vi ikke stolte på i det hele tatt. Derfor kjenner vi oss igjen når den liberale svenske storavisen Expressen reflekterer valgresultatet med en helsvart forside med noen få ord i hvitt: "Igår röstade 781.120 svenskar på Sverigedemokraterna." Og avisens lederartikkel følger opp dette uttrykket for nasjonal sorg: "Stackars Sverige", lyder tittelen. Utfrysingens fallitt [OVERSKRIFT] 25 år etter vår egen utfrysningspolitikks fallitt danser nå Fremskrittspartiet med stil på den norske regjeringsparketten. Og integreringsproblemene er et fast innslag i den offentlige samtalen. Ofte et altfor fast og insisterende innslag. Det er stor forskjell på Norge og Sverige. Større enn vi liker å tro. Vår politiske historie er

forskjellig. Det er også vår erfaring med grumsete bevegelser. Desuten er det meget stor forskjell på Sverigedemokraterna og Fremskrittspartiet. Partihistorien er forskjellig og det er urettferdig mot begge å sette likhetstegn mellom dem. Det gjelder både når det gjelder politikk og praksis. Likevel er likhetene der ved at begge partier har innvandrerskepsis og folkelig misnøye med samfunnet som politiske og agitatoriske bærebjelker. [Harald Stanghelle kommenterer Sverigedemokraternas gode valg i Sverige og sammenligner deres posisjon med Fremskrittspartiets i Norge: <http://www.aftenposten.no/meninger/kommentarer/Harald-Stanghelle-Dette-valget-kan-bli-et-svensk-tidsskille-7706208.html?service=ipad&img=w180c169>]

- (20) **FREMTIDSBALL**: TIL: – Han vet hva vi kan tilby [overskrift] Før fremtiden avklares må Hans Eriksen Norbye (27) trolig belage seg på noen uker på sidelinja. TIL-trener Steinar Nilsen mener “**fremtidballen**” ligger hos Hans Eriksen Norbye selv – ikke klubben.

Etter 5-0-seieren over Hødd i forrige hjemmekamp, der 27-åringen noterte seg for mål, to målgivende pasninger og årsbeste, uttalte han til Nordlys at han hadde fått andre tilbud å forholde seg til, men ville avvente hva TIL kunne tilby. Det mener TIL-trener Steinar Nilsen at finnmarkingen har oversikt over.

– Det stemmer ikke helt, det der. Han har fått beskjed om å tenke seg om med tanke på det vi har presentert. Den **ballen** ligger absolutt hos Hans, sier Nilsen til *Nordlys*. [<http://www.nordlys.no/sporten/til/article7598682.ece>, Publisert 22.09.2014 kl. 15:56]

- (21) **KLIMADIETT**: Set USA på klimadiett [OVERSKRIFT] Kolesterol er ut, og klimarekneskap er inn i kosthaldsråda som skal korrigere det mest overvektige folkeslaget i verda. [Siri Helle i *Dag og Tid* 6. mars 2015]
- (22) **TRYGGHETSNERVE**: Hva i all verden er det som skjer med helsevesenet i et av verdens rikeste land? [...] Spedbarn dør fordi sykehus er tvunget til å stenge barneavdelingen i helgene. Lokalsykehus skal legges ned eller stenge sine akuttmottak. Selve “**trygghetsnerven**” i mange distrikter, ambulansetjenesten, blir delvis borte i perioder. I Kvænangen mister man ambulansebåten blant annet fordi UNN trekker sin bevilgning til å holde den i drift. [<http://nordnorskdebatt.no/article/vart-rike-land> 4. mars 2015]

- (23) **REFORMROM:** Jeg skal avsløre to hemmeligheter. Noe Sanner & co. ikke snakker høyt om når de forklarer oss hva som er så bra med store kommuner. Kommunereformen handler for Frp og Høyre ikke bare om de vanlige kommunene, primærkommunene. Den handler i høyeste grad om fylkeskommunene, nivået mellom staten og de vanlige kommunene. Siv Jensen og Jan Tore Sanner vil nemlig nedlegge fylkeskommunene. Det står i programmene deres, men de forteller oss ikke at et av de viktigste målene med kommunereformen er nettopp det, å få nedlagt fylkeskommunen. For å få det til trenger de store primærkommuner som kan overta fylkeskommunens oppgaver, som er å drive videregående skoler og sørge for utbedring og vedlikehold av fylkesveinettet. Det store flertallet av småkommuner i Troms kan selvsagt ikke ta så store oppgaver. Men med bare fire kommuner i Troms, slik NHO har foreslått, så kan vi fint legge ned fylkeskommunen og la “de fire store” styre med videregående skoler og fylkesveier. De er “robuste” nok. Det var den ene. Her er den andre hemmeligheten, den virkelig store elefanten i **reformrommet**, som Sanner i hvert fall ikke vil snakke høyt om: Med få og store kommuner åpner det seg også et mye mer attraktivt og fristende marked for private tilbydere som kan ta over kommunale tjenester av nesten alle slag, for eksempel omsorgstjenestene. [Oddvar Nygård i *Nordlys* 25.8.2015: <http://nordnorskdebatt.no/article/ikke-forteller-deg>]
- (24) **OLJELAG:** Schjøtt-Pedersens mål er å åpne nye felter i Barentshavet. Han sier Norge ikke kan tillate at Russland, etter delelinjeavtalen i 2010, har bedre oversikt over ressurspotensialet enn Norge. Hvis det gjøres funn i grenseområdet, vil Norge være i stand til å ivareta våre interesser? Ifølge Schjøtt-Pedersen vil det være avgjørende for Norge – både politisk og økonomisk. Dessuten – den evige gjenganger – å få åpnet Lofoten, Vesterålen og Senja for oljevirkosomhet. Dit er det langt frem. Saken er et sikkert kort for småpartiene og ender lett som salderingspost for skiftende Regjeringer. Men for å nå frem – sett fra oljenæringens ståsted – er det liten tvil om at Schjøtt-Pedersen er rett mann på rett plass. Knapt noen har dypere innsikt i politiske beslutningsprosesser. Dessuten er han selve legemliggjøringen av det vi engang kalte kraftsosialist. Som Ap-statsråd hadde han et tydelig politisk eierskap til olje og gass. Engang var han finansministeren som unnfanget Snøhvit-utbyggingen gjennom et spissfindig skatteregime. I tillegg til Snøhvit er ytterligere to olje- og

gassfelt i drift på sokkelen utenfor Nord-Norge. Skarv og Norne. Onsdag presenterte Schjøtt-Pedersen tall som viser at den årlige eksportverdien fra disse feltene er 58 milliarder kroner. Det må legges til at tallene er utarbeidet av Konkraft, næringens egen samarbeidsarena. Men de viser altså at eksportverdien er 1,5 ganger større enn alle andre næringer i Nord-Norge, tilsammen. Tallene ble lagt frem da Norsk Olje og Gass onsdag møtte nordnorske ordførere til dialogmøte. Strategien er naturligvis å få flere fra det politiske Nord-Norge med seg på **olje-laget**. Industrien har fra før varme tilhengere blant lokalpolitikere der fotavtrykkene er tydeligst - i Harstad, Hammerfest og på Helgeland. [Skjalg Fjellheim i kommentarartikkel i *Nordlys* 13.11.2015, <http://nordnorskdebatt.no/article/nye-olje-emissaeren>]

- (25) **PETROLEUMSHIMMEL**: Med fare for å generalisere for sterkt, er det like fullt mitt inntrykk at den viktigste endringen som Arctic Frontiers har gjennomgått de siste årene, er at petroleumslobbyen får større og større plass og blir mindre og mindre utfordret. Det er oppsiktsvekkende tatt i betraktning at norsk og internasjonal petroleumindustri er inne i en av sine største kriser, og det er ikke minst spesielt etter Paris. Innlegget på konferansen til vår norske olje- og energiminister, Tord Lien (Frp) var i så måte illustrerende. I hans verden fantes det knapt en sky på **petroleumshimmelen**. Bare “business as usual”. [Fra kommentarartikkel om konferansen Arctic Frontiers av Oddvar Nygård i *Nordlys*, 27.1.2016. <http://nordnorskdebatt.no/article/arktisisme-pa-tomgang>]
- (26) **PROPAGANDAGRØFT**: Men allerede tidlig (side 21) skjærer Nistad ut av historikerens vei og havner i **propagandagrøften**. Forfatterens omskrivninger og utelatelser gir dermed et tilforlateglig, men falsk [sic.] bilde. [Kjell Dragnes’ anmeldelse i *Aftenposten* av Bjørn Nistads bok om Putin. <http://www.aftenposten.no/kultur/boker/Bjorn-Nistad-forteller-eventyret-om-Gudbrand-i-Kreml-8413102.html>]
- (27) **SJAKKSKYGGE**: Stormester Jon Ludvig Hammer (23) har lenge levd i **sjakkskyggen** til verdensener Magnus Carlsen (22). [<http://www.nrk.no/sport/her-er-carlsens-vm->
- (28) **OPPRØRSNERVE**: Hemsedalsaken har truffet en **opprørsnerve** hos folk. Det koker på sosiale medier. Og det er neimen ikke hver dag at tusenvis av norske kvinner og menn spontant reiser seg og går

- i demonstrasjonstog mot en dom i lagmannsretten. Jeg kan ikke huske noe tilsvarende. [Tove Angell Jensen i kommentarartikkel i *Nordlys* 10.8.2016: <http://nordnorskdebatt.no/article/du-skal-ha-ufleks-bli-domt>]
- (29) **RETTFERDSKVERN**: Saka har òg kvervla opp ny interesse for seks-sju gamle affærar, og fleire av dei vil også hamne for retten, endå om **rettferdskverna** mel langsomt. Mellom desse er millionsummane Sarkozy heilt ulovleg tok imot frå Libya-diktatoren Gaddafi til valkampen i 2007. [Bjørn Kvalsvik Nicolaysen i kommentarartikkel om korrupsjonsanklager mot Sarkozy, *Dag og Tid*, 7. oktober 2016]
- (30) **NEDRYKKS BOM**: Han er nordnorsk mester i turn. Nå balanserer Bård Flovik og TIL på kanten av “nedrykksbommen”. [Intervju med TIL-trener Bård Flovik i *Nordlys*, lørdag 22.10.2016]
- (31) **FAGOTTHIMMEL**: Tre tiltak for å redde fagotten [underoverskrift] Liann og Mantas på Majorstuen skole gir håp til ein bekymra musikkhøgskulerektor, men dei er likevel **berre to små stjerner på ein bekmørk fagotthimmel**. Kva må til for å redde instrumentet? [“La fagotten leve”, av journalist Ole Kristian Årdal; NRK. <https://www.nrk.no/kultur/xl/la-fagotten-leve-1.13517710>]
- (32) **TYNSET-BALLONG**:
- a. Eksempel 1: “For når RBKs tredje mål smalt inn like etter at andre omgang var sparket i gang – da var lufta ute av **Tynset-ballongen**.” [Journalist Jan Morten Frengstad i *Østlendingen* Fredag 26. mai 2017, referat av Tynsets 1-9-tap i cupen mot RBK.]
  - b. Eksempel 2. Tangmoen ledet 1-0 ved pause. Tynset hadde flere sjanser i åpningen av andre omgang, men greide ikke å få ballen i nettet. I stedet fikk Tangmoen mål på ei kontring, og dermed gikk lufta litt ut av **Tynset-ballongen**. [Journalist Erland Vingelsgård i *Arbeidets Rett* om Tynset idrettsforenings fotballag, 20. oktober 2012, <https://www.rett.no/lokal-sport/tynset-tok-andreplassen-trass-i-tap/s/1-25-6297648>]
- (33) **BACONBÅT**: Tørrsalting sikrar at baconet vert sprøtt og knasande i panna – kaldrøyking gjev røyksmak og konservering utan at kjøtet vert kokt. Og her er det Coop bommar størst: Dei har kokt sideflesket. Då er det ikkje noko å gjere med saka – **baconbåten** er gått. [Journalist Siri Helle i *Dag og Tid*, 9. september 2016]
- (34) **KOSTNADSBOMB**: Men Aps hodepine og bekymringer for valgkampen og valgtuffallet blir ikke borte dersom man fortsatt står i

et forlik som bærer med seg mulige skjulte **kostnadsbomber**. Skulle Ap overta regjeringsmakta til høsten trenger de økonomisk armslag i en tid med mye usikkerhet i verden, både økonomisk og fra et sikkerhetsperspektiv. Det siste en ny regjering ønsker seg er at man arver store, skjulte **kostnadsbomber** som må dekkes inn på deres vakt. Men hvis Ap, mot formodning, velger å trekke seg fra forliket må de gjøre det nå, i juni. Å gjøre helomvending i august, midt i en opphetet valgkamp, er neppe noen god idé. [<http://nordnorskdebatt.no/article/forsvarets-svindyre-flyttelass>]

- (35) **KJØKKENHÅNDKLE**: Kaster inn **kjøkkenhåndkleet** [Overskrift i *Østlendingen* tirsdag 1.8.2017 - artikkel om kjøkkenbutikken “MK Kjøkkendesign [som] har stengt butikken i Elverum med øyeblikkelig virking.”]
- (36) **ANNENDIVISJONSVEGG**: Men etter halvspilt sesong ser det ut til at begge lagene må kjempe mot 2. divisjonsveggen denne høsten. [Fra lederartikkel signert nyhetsredaktør Ola Thorset i *Østlendingen* 1.8.2017]
- (37) **ØLVEG, BOKSMOTORVEG, HANDVERKARSTI**: Litt pompøst kan vi seie at ølflaskene våre speglar tida vi lever i, og slik sett passer det fint at vi no ikkje skal ha standardiserte glasflasker lenger. I staden skal **ølvegen** dele seg i to: den beine, firefelts **boksmotorvegen**, einsretta og rask, eller den krokete, vesle **handverkarstien** som osar av sjarm. [Journalist Siri Helle i *Dag og Tid* 11. august 2017]
- (38) **SKRIVEBORD**: Likevel: *Fri vilje* burde vere pensum for forfattarar av “røyndomslitteratur”, for boka gjer det tydeleg at det alltid finst memeske på den andre sida av **skrivebordet**. [Jan H. Landro omtaler Helga Hjorths *Fri vilje* i *Dag og Tid* 11.8.2017]
- (39) **BEDEHUSDØR**: Skjeldal slår inn åpne **bedehusdører** [Overskrift, leserinnlegg i *Dag og Tid* 25.8.2017, Silje Kvamme Bjørndal]
- (40) **OSTEHIMMEL**: Blåmuggost [Overskrift] Over skyene er osten alltid blå [Underoverskrift] Eg har vore innom **ostehimmelen** att. Han er heldigvis ein himmel ein kan gå inn og ut av, ein flyttbar stad som dukkar opp med ujamne mellomrom. [Siri Helle i *Dag og Tid* 29 september 2017]
- (41) **FERDIGMATHAUG**: Hønsefrikassé [overskrift] Kongen på **ferdigmathaugen** er ei seig, gamal kjerring. [Siri Helle i *Dag og Tid* 13 oktober 2017]

- (42) **FERDIGMATSTAMME**: Difor er Hønsefrikassé frå Vossakjøt eit sjeldan skot på **ferdigmatstammen**: eit steg i riktig retning – berre å putte i gryta nokre minutt og servere med mjølne poteter. [Siri Helle i *Dag og Tid* 13 oktober 2017]
- (43) **OBOS-STUP**: Hva er det med fotballtreneren, og ikke minst lederen Valakari, som gjorde SJK til en toppklubb i Finland i løpet av noen få år? Og som i løpet av enda kortere tid reddet et Tromsø idrettslag fra det som mer og mer lignet et tog på vei mot **Obos-stupet**. [Gunnar Grindstein på NRKs nettsider <http://www.nrk.no/troms/xl/frelseren-ingen-i-eks-klubben-vil-snakke-om-1.13792032>]
- (44) **PØLSEHIMMEL**: Spiser med hele ansiktet: Toåringen Thomas er i pølsehimmelen. [Billedtekst til artikkel på ABC-nyheter om test av ketsjup til pølser, <http://www.abcnyheter.no/helse-og-livsstil/tester/2012/03/01/146864/test-av-ketsjup>]
- (45) **MJØLKEVEKT**: Det ligg implisitt i meldinga at det er daglegvarekjedene som er rigga for volumprodukt, og det er jo i stor grad sant, men stadig fleire butikkar ser at dei tener på å tilby kvalitetsprodukt i tillegg til bulkvarene. Om nokon, burde Tine ha **mjølkevekt** nok i tingingane til å få plass til begge deler. [Siri Helle i *Dag og Tid* 22. desember 2017]
- (46) **TROND GISKE-SPARK**: Jonas Gahr Støre med oppsiktsvekkende **Trond Giske-spark** til Jens Stoltenberg [Overskrift til artikkel av journalisten Geir Sønnerland i *Aftenposten* 8. januar 2018, <http://www.aftenposten.no/norge/i/WLqv7k/Jonas-Gahr-Store-med-oppsiktsvekkende-Trond-Giske-spark-til-Jens-Stoltenberg>]
- (47) **OLJESAND**: Han hevder at prosjektet i siste liten blir stanset av et statskupp i Nigeria i 1985, og de investerte pengene renner ut i **oljesanden**. [Artikkel i *Aftenposten* 13. januar 2018 av Ingunn Røren, Pål Vegard Hagesæther, Helle Aarnes og Lene Li Dragland.]
- (48) **SPRÅKSUPPE**: Eit hår i **språksuppa** er borte. [Minneord over Kåre Seland i *Setesdølen* nr. 2, 2018, side 6, der det påpekes at Seland var kjent for sine mange telefoner om lovbrudd som hadde med målbruk å gjøre – telefoner som kan være blitt opplevd som et “hår i suppa”, jf. http://www.setesdalswiki.no/wiki/K%C3%A5re_Seland]

TORE NESSET

Summary

The present article sheds light on a type of Norwegian compounds that has received little attention in scholarly literature on compounding, and explores an important question in Scandinavian and general linguistics, namely how language users interpret compounds. “Meta-constructural compounds” are compounds of the type *petroleumshimmel* ‘(lit.) petroleum sky’ that on the face of it are difficult to interpret, but are easily understood in constructions like *ikke en sky på petroleumshimmelen* ‘(lit.) no cloud in the petroleum sky’. The relevant type of compounds places a morphological construction (the compounding construction) “on top of” a syntactic construction – hence the term “meta-constructural compounds”. These compounds are of theoretical interest, since they illustrate how context contributes to the interpretation of compounds, what semantic relations are possible between the head and the non-head of compounds, and what cognitive mechanisms language users can take advantage of in interpreting compounds.

Tore Nessel
UiT Norges Arktiske Universitet
Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning
Institutt for Språk og Kultur
NO-9037 Tromsø
tore.nessel@uit.no